

Apie finansų sektoriaus dominavimo Vakarų pasaulyje epochą, paramstytą euro zonos „Pizos bokštą“, JAV prekybos pertekliaus šaknis bei šių tendencijų įtaką Lietuvoje kalbamės su ekonomistu dr. Raimondu Kuodžiu.

Vytautas Žeimantas, VŽ, 2017.09.04

Diskusijose pastaruoju metu dažnai vartojate finansializacijos terminą. Skamba grėsmingai, ar finansai iš tikrųjų gali kelti grėsmę?

Šio termino dažnai neišgirsite, nes vyraujanti ekonomikos mokslo paradigma iš esmės nekreipia dėmesio į finansų sektorių ir ką jis daro. Tačiau neortodoksiniai ekonomistai senai naudoja šią sąvoką, ja net įvardina naujausią kapitalizmo stadiją, kuri prasidėjo XX a. 8 dešimtmetyje. Tuo metu baigėsi auksinė kelis pokario dešimtmečius besitęsianti kapitalizmo era, kuri pasižymėjo subalansuotu ekonomikos augimu, kai šio augimo vaisiai atiteko gana plačiam žmonių ratui, darbo užmokestis neatsiliko nuo darbo našumo.

Naujoje, finansializacijos epochoje, šių dalykų neliko, o neoliberalai, kaip Didžiosios Britanijos premjerė Margaret Thatcher, JAV prezidentas Ronald Reagan, dereguliavo finansų sektorių. Paraleliai įvyko lūžis darbo santykiuose – darbo užmokestis vis labiau ėmė atsilikti nuo darbo našumo. Kai didėja darbo našumas, pagaminama vis daugiau, tačiau sunku nupirkti visą šią naują produkciją, jei

realus darbo užmokestis beveik nedidėja. Dabar JAV vidutinės šeimos realios pajamos ne ką didesnės nei 1970 m. – nepaisant to, kad ekonomika nuo to laiko sparčiai paaugo. Tai kaip gi nuperkamos tos pagamintos prekes? Ir čia finansų pasaulis pasiūlė išeitį – užpylė žmones kreditais. Jeigu tavo pajamos neauga, bet tu sukuri vis daugiau ir daugiau produkto, tu ji gali nupirkti ne iš algos kaip auksinėje eroje, o iš kredito. Tokios politikos pasekmė – labai staigus įsiskolinimo augimas Šiauriniame pusrutulyje, šalyse, kurios finansų sektoriui buvo liberaliausios.

Kodėl Vakarų pasaulyje atlyginimas pradėjo atsilikti nuo darbo našumo? Gal čia globalizacijos pasekmė – kai kurioms šakoms reikėjo konkuruoti su pigia kinietiška produkcija?

Tai darbo derybinių galių sumažėjimo, profsajungų demonizavimo pasekmė. Kinijos veiksnys atėjo daug vėliau, tačiau jis taip pat buvo gana svarbus. Korporacijos ėmė iškelti darbo vietas. Ar grasinti tuo. D. Trumpo atėjimas į valdžią JAV nemaža dalimi nulemtas vidurinės klasės nerimo, matymo, kad jų gyvenimas kelis dešimtmečius negerėja.

Lietuvoje dabar baiminamasi, kad atlyginimas auga sparčiau nei darbo našumas. Ar reikia suprasti, kad tai gera tendencija?

Lietuvoje finansializacija turėjo tik vieną trumpą apviją 2004 m. – 2007 m., kuri baigėsi labai nemaloniu

nekilnojamojo turto burbulu, tačiau iki to laiko daug skolintis Lietuvoje buvo neįprasta. Tačiau finansializacijos apraiškų vis dar yra – paskutinis iš jų yra greitujų kreditų „revoliucija“, kurios metu nemažai žmonių užsinėrė sau finansines, o kai kada ir tikrąsias kilpas ant galvos.

Jeigu pažiūrėsime į ilgesnį laikotarpį, darbo našumo ir algų didėjimo atotrūkis yra ciklinio pobūdžio. Paprastai ekonomikos pakilimo metu algų didėjimas viršija našumo augimą, tačiau nuosmukio laikotarpiu yra atvirkščiai. Lietuvoje per pastaruosius 15 metų algos lenkia darbo našumą maždaug 2%, o tai ir lėmė normalų, europietišką standartų infliacijos lygį šiuo laikotarpiu. Todėl Lietuvoje didesnio disbalanso šiuo atžvilgiu nebuvo. Finansializacija visų pirma kamuoja išsivysčiusias Vakarų pasaulio šalis: JAV, Didžiąją Britaniją, nors šis reiškinys yra ir kitose šalyse. Bet finansializacija baigiasi tuo, kuo ir logiškai turi baigtis - jeigu namų ūkiai ir įmonių vadovai pajunta, kad yra per daug prisiskolinę, jie pradeda stabdyti vartojimą. Tai baigiasi ekonomikos krize ir skolos, apimant viešojo sektoriaus, santykinai dar labiau padidėja. Ir tai nėra paradoksas.

Kokie ekonomistai priklauso neortodoksams, kurie oponuoja liberalams ir kas yra žymiausi neoliberalai?

Neortodoksams priklauso gana žinomos pavardės ekonomikos moksle – pats J.M. Keynes, bei gausybė jo tikrųjų pasekėjų - Joan Robinson, Michal Kalecki, Nicholas Kaldor, Wynne Godley ir taip toliau. Bene labiausiai žinomas šiuo metu yra Hyman Minsky, kurio

darbai buvo staiga prisiminti šios krizės metu. Jis rašė apie finansinius ciklus, apie tai, kaip stabilumas gimdo didelius šturmus, nes stabilumas leidžia atsipalaiduoti, bankai gausiau dalina kreditus ir viskas baigiasi didele finansų krize. Per pastaruosius 40 metų jos dažnėja ir jų gylis didėja. Tačiau ekonomikos moksle dominuoja neoklasikinė Čikagos mokykla, pasaulio neva geriausiuose universitetuose studentai iš esmės negauna nieko kito, net ekonominės minties istorijos. Didysis Čikagos trejetas tai Milton Friedman (1912 m. – 2006 m. Nobelio premijos laureatas – VŽ past.), Robert E. Lucas (gim. 1937 m., Nobelio premijos laureatas – VŽ past.), Eugene Fama (gim. 1939 m., Nobelio premijos laureatas – VŽ past.) ir kt. Pastarasis, pavyzdžiui, sukūrė efektyvių finansų rinkų teoriją, kuri iš viso neigia burbulų egzistavimą, nors jie matomi plika akimi. R. Lucas sukūrė pasaką apie hiperracionalius namų ūkius, kurie tokie toliaregiški, kad didelių krizių iš esmės net negali būti. Reikia šį pseudomokslinį jovalą keisti įžvalgomis, kurios labiau atitinka realybę.

Kokia yra neoliberalų filosofija?

Čikagos mokykla palaiko klasikinį požiūrį, kad ekonomika pati save susireguliuoja ir visada yra pilno užimtumo būsenoje. Jeigu žmonės nedirba, vadinasi sąmoningai renkasi laisvalaikį. Didžioji depresija darbuotojams neva buvo didžiosios atostogos – 30% gyventojų staiga nutarė, kad nenori dirbti. Šitas akivaizdžias nesąmones visiškai

rimtais veidais propaguoja gausybę pasaulio universitetų, kurie yra grupinio mąstymo įkaitai.

Kuo dar pasižymi šis naujasis kapitalizmo etapas?

Nelygybė yra neatsiejama finansializacijos medalio pusė. Šioje epochoje labai sutapo finansų sektoriaus vadovų ir gamybinių įmonių vadovų interesai. Finansializacija padėjo susikurti agresyvių perėmimų industrijai, ji padeda turtėti įmonių vadovams superkant savo įmonių akcijas. Jeigu vadovai kaip atlygį gauna įmonės akcijų, jie suinteresuoti jų kainų didėjimu. Įmonės akcijų kainas jie gali padidinti supirkinėdami jas iš įmonės lėšų, o pastaroji tam pinigų pasiskolina iš bankų. Tokiu būdu akcijų kaina kyla, vadovai turtėja. Dabar dažnoje šalyje tai legalus, masinis reiškinys, nors anksčiau taip elgtis buvo draudžiama. Pasikeitė ir įmonių vadovų atlygio nustatymo tendencijos. Jeigu anksčiau jie uždirbdavo apie 10 kartų daugiau už darbininką, tai dabar – net 300 kartų daugiau. Atlygį nustato komitetai, kurie patys būna priklausomi nuo vadovų, nors teisiškai taip ir neatrodo.

Kaip skirtingų ekonomikos teorijų fone atrodo padėtis euro zonoje? Kokius vaistus „senutei“ siūlo neortodoksai?

Euro zonoje ekonomika atsigavo paskutinė, nors krizė prasidėjo ne čia! Toks faktas sveikai mąstantį žmogų verstu sunerimti, - gal kažkas negerai su ekonomine valdysena, makroekonominė politika? Juk neoklasikiniai metodai yra

išsisėmę. Euro zonos fiskalinių taisyklių rinkinys ir jos šalių sisteminė priklausomybė nuo finansų rinkų verčia susiveržti diržus tuo metu, kai juos reikia atpalaiduoti.

Protingų šalių finansų ministerijos visų pirma išleidžia pinigus į apyvartą, o po to juos surenka obligacijų pavidalu. Taip elgiasi tokios monetarinį savarankiškumą turinčios Vakarų valstybės kaip JAV, Japonija, Didžioji Britanija. Nors jos ir turi didelę skolą, tačiau neturi problemos ją finansuoti ir skolintis už labai nedideles palūkanas.

Su euro zona yra kitaip – jeigu nori skolintis, turi eiti į finansų rinkas, kurios iš principo yra baigščios - jeigu joms staiga atrodo, kad kažkuri šalis turės problemų, jos ima skolinti vis už didesnes palūkanas. Dėl didėjančių palūkanų vyriausybės ima veržti diržus, krenta paklausa, ima augti nedarbas ir finansų rinkų pranašystė tampa „savaimė išsipildančia“. Euro zona Maastrichto sutartimi pati sau apribojo monetarinį savarankiškumą, todėl krizės metu smarkiai išaugo nedarbas, o į politikos sceną pradėjo veržtis populistai. Nedarbas kai kuriose šalyse tarp jaunų žmonių siekia 30-40%.

Dabar tas euro zonos „Pizos bokštas“ yra paramstytas, nes pagaliau buvo pasielgta pragmatiškai sulaužant sutarčių dvasią. Iš esmės nesilaikyta monetarinio finansavimo draudimo, nes kiekybinis švelninimas, kai perkamos valstybių obligacijos, yra tapatus obligacijų sunaikinimui – vyriausybė ima mokėti palūkanas į kitą savo kišenę, t.y. centrinį banką. Taip pat ignoruota ES sutarties dalis, kuri draudžia gelbėti nuo bankroto kitas ES šalis, tokias kaip Graikija. Ir gerai, kad tas pragmatizmas nugalėjo - jeigu to nebūtų padaryta, euro zona greičiausiai būtų aptrupėjusi,

ypač jei finansinės priklausomybės užkratas būtų rimtai perėjęs į Italiją, galbūt Ispaniją.

Galbūt dabartinės visuomenės pakankamai turtingos ir gali išlaikyti daug bedarbių – kapitalas ir technologijos dirba, o žmonės ilsisi?

Neoliberali Europos Komisija visiškai rimtu veidu gali pasakyti, kad 2007 m. Ispanijoje struktūrinis nedarbas buvo 6%, o po kelių metų jis tapo 20%. Žmonių elgesys ir socialinės paramos sistemos taip greitai nesikeičia. Akivaizdu, kad tai yra paklausos kritimo pasekmė, nieko „struktūriško“ čia nėra. Tačiau kai taip „lanksčiai“ žiūrima į struktūrinio nedarbo apibrėžimą, tuomet tai lemia ir politikos paralyžių – tarkime, valdžios išlaidų toliau didinti nebegalima, nes nedarbas jau pasiekė „struktūrinį“ lygį, o reikia pradėti „struktūrines reformas“, pavyzdžiui, mažinti algas, padaryti mažiau dosnią bedarbių rėmimo sistema ir pan.

Neoliberalai mano, kad algų mažinimas gali atgaivinti ekonomiką. J.M. Keynesas savo 1936 m. *magnum opus* teigė priešingai. Ir kas gi teisus? Graikijoje maždaug kiek krito algos, tiek mažėjo ir BVP lygis. Neoliberalai nesupranta, kad algos yra pagrindinis paklausos šaltinis ir negalima darbo rinkos lyginti su morkų rinka, kur morkų kainos kritimas padidina jų paklausą. Štai kodėl neoliberalai, apimant Laisvosios rinkos institutą, priešinasi minimalios algos kėlimui, net siūlo ją panaikinti.

Kai menka paklausa prekėms, menka ir išvestinė paklausa ir darbo rinkoje. Politikams mažas nedarbo rodiklis turėtų

būti svarbiausias prioritetas, nes laimės ekonomika parodo kiek svarbus darbo turėjimas žmogui. Ir ne tik dėl pajamų, o ir psichologine savivertės prasme. Jeigu auksinėje eroje išsivysčiusių šalių nedarbo lygis buvo 2-3 procentai (ir tai dėl to, kad žmonės keičia darbus, todėl laikinai nedirba), tai neoliberalų epochoje nedarbas pradėjo svyruoti ties 10% ir daugiau, o tai reiškia milžinišką ekonominių ir socialinių išteklių švaistymą. Dabar ekonominės politikos vykdytojams svarbiausia yra infliacija, skolos, biudžeto deficito rodikliai, bet žmonėms tai yra trečiaeiliai dalykai - svarbiau, ar jie turi darbą, ar jų pajamų didėjimas atitinka našumo didėjimą plus infliacija, ar jie neverčiami liūsti į skolas ir pan. Apie šiuos dalykus kalbama prie vakarienės stalo.

Negali menkas nedarbo rodiklis būti savitikslis – negalima juk duoti vieniems kasti griovių, o kitiems juos užkasinti, kad tik būtų paklausa ir visi turėtų darbą?

J.M. Keynesas siūlė būtent tokį kraštutinį receptą, jei nebūtų prasmingesnių darbų. O jų visada yra, politikams tik trūksta fantazijos. Viešieji darbai, pavyzdžiui, aplinkos tvarkymas, socialinis darbas su senukais ir pan. yra gerokai prasmingiau, nei bedarbio gulėjimas ant pečiaus, palaipsniui prarandant įgūdžius, gyvenimo discipliną, ir galiausiai degraduojant, prarandant savigarbą, dažnai net šeimą. Tai, beje, yra neortodoksų atsakymas į plintančią neoliberalų „pasaką“ apie universalių išmokų džiaugsmą

robotizacijos amžiuje! Savo įdingos politikos negebėjimą užtikrinti beveik pilną užimtumą, jie bando pridengti šiuo abejotinu instrumentu. Neortodoksai mano, kad darbas yra gerokai daugiau vertingas, nei mano neoliberalai. Šiems darbas yra blogis, nes mažina laisvalaikio trukmę.

ES Maastrichto taisyklių rinkinys greičiausiai atsirado dėl to, kad Europa nenori, kad pasikartotų hiperinfliacija, kuri buvo po pirmojo pasaulinio karo?

Pagrindinė neortodoksų fiskalinė doktrina, vadinamieji funkciniai finansai nesako, kad reikia skolintis be proto ar turėti milžiniškus biudžeto deficitus. Priešingai – taikant funkcinį finansų principus, kai į pirmą vietą iškeliamas pilno užimtumo tikslas, neiškyla nei skolos, nei biudžeto deficito problema. Skola – tai tik instrumentas, bandymas tam tikrais etapais palaikyti pakankamą paklausos lygį, kad visi žmonės būtų įdarbinti. Tačiau paklausa neturi būti per didelė, kad nevirstų infliacija. Suprantama, kad Maastrichto sutartis gimė iš labai senų Veimaro respublikos fobijų, tačiau negalima lyginti šių laikų ir laikotarpio, kai tuos nestabilumus Vokietijoje lėmė reparacijų mokėjimo problema. Sveikas protas patartų labiau bijoti didelio nedarbo, ypač jaunimo tarpe. Tarptautinis Valiutos Fondas (TVF) visai rimtu veidu sugeba pasakyti **Graikijai, kad vienaženklė bedarbystė bus pasiekta 2050 m. (čia ne klaida)**, jeigu laikysis TVF rekomendacijų. kažkas tikrai nutiks iki tos datos – socialiniai neramumai, gal bandymas pasitraukti iš euro zonos. Iš esmės negalima sumažinti

bedarbystės turint tokį skoloms aptarnauti numatytą biudžeto perteklių – tai tiesiog matematiškai neįmanoma.

Persikelkime per Atlantą. JAV rugsėjo pabaigoje greičiausiai vėl bus išnaudojusi savo skolos limitą. Ar taip gali tęstis be galo? Kodėl JAV doleris išlieka stiprus?

Doleris yra rezervinė pasaulio valiuta, vyriausybės obligacijos yra apsaugotos nuo bankroto, nes JAV centrinis bankas bet kada parems valstybės išdą, jeigu sumažėtų pasitikėjimas JAV obligacijomis.

Tačiau JAV irgi nėra gerai ekonomine prasme valdoma, joje finansializacijos mastai yra didžiausi. Beje, iš kur JAV turi tokį prekybos deficitą? Visai ne todėl, kad kinai labai konkurencingi. Tu gali būti konkurencingas, bet negalėsi parduoti, jeigu JAV gyventojai neturės iš ko pirkti. JAV prekybos deficitas yra vidaus kreditavimo atspindys. Donaldas Trumpas, JAV prezidentas, vietoj to, kad kaltintų Kiniją, turėtų atsigręžti į save ir pasižiūrėti, ką daro JAV bankai, kurie užpila namų ūkius paskolomis, leidžia prisiskolinti iki krūminių dantų.

Štai koks procesas vyksta: JAV pilietis perbraukia kreditine kortele ir įsigyja kunišką televizorių. Šie banko paskolos šiam piliečiui momentu *nauji sukurti* doleriai atitenka kiniečių bendrovei kuriame nors JAV banke. Ji gali likti su doleriais arba gali nusipirkti JAV vyriausybės obligacijų, kurios duoda šiek tiek didesnes palūkanas. Jeigu nebūtų milžiniško JAV bankų kreditavimo, nebūtų milžiniško prekybos deficito. Jei nebūtų tokio JAV bankų

kreditavimo, tai kiniečiai neturėtų galimybės tiek prekių parduoti JAV.

Vokietija taip pat turi milžinišką prekybos perteklių, o jos prekybos partnerės dėl bankų elgsenos turi prekybos deficitą. Prekybos pertekliaus ar deficito šaknys slypi finansų sektoriuje. Šalies konkurencingumą gi parodo šalies pajamų lygis, kuris JAV vienas didžiausių pasaulyje.

Tačiau bankai tik daro savo darbą – skolina pinigus, kaip žemdirbiai aria žemę, ar statybininkai stato namus?

Bankų vadovybės paprastai turi trumpalaikį tikslą – kuo daugiau paskolinti ir, kol skolų krizė neatėjo, pasiimti už tai dideles premijas. Natūralu, kad mirtingo žmogaus tikslas – maksimizuoti savo gerovę tol kol jis gyvas, ar dirba, nors po to gali būti tvanas. Tačiau centriniai bankai tam ir yra, kad žiūrėtų, ar bankai, apakę nuo savo trumparegiškumo, ar bando jausmo, nesiautėja, kaip kad Lietuvoje nuo 2004 m. iki 2007 m.

Pasaulyje po šios krizės vėl grįžo į madą ekonominės politikos rūšis, vadinama makroprudencine politika, kurios tikslas sekti, ar bankai nesukuria per daug kredito, ar finansų sistema yra saugi. Po II pasaulio karo valstybėms reguliuoti kredito apimtį ir net kryptis buvo normalu, tačiau neoliberalai, kurie mėgsta dereguliuoti, dereguliuavo ir finansų sektorių. Prie to nemažai prisidėjo ir pats finansų sektorius, kuris savo „besisukančių durų politika“ yra korumpavęs kai kurių šalių demokratijas.

Prisiminkime, kad ir „per didelių kad žlugtų“ bankų problemą. Dideli bankai yra pavojingi, nes jų žlugimas tampa sisteminiu įvykiu, politikai neleidžia jiems paskęsti, juos gelbėja, o tai lemia didesnę grąžą tokių bankų savininkams. Principinis šios problemos sprendimas būtų didelės finansų institucijas suskaidyti. Po 2008 m. finansų krizės politikų užsidegimas spręsti šias problemas iš pagrindų buvo milžiniškas, tačiau dabar jis kažkur dingo.

Tai vienas iš pavyzdžių, kaip finansų pasaulis sugeba išvengti rimtų reformų. Tačiau reikia grįžti į tuos laikus, kai finansai nebuvo ekonomikos avangardas - nevizgino šuns, o buvo atvirkščiai, turėjo daugiau nuobodų, nelabai pelningą infrastruktūrinio sektoriaus statusą. Finansai buvo skirti aptarnauti realią ekonomiką, kaip kad daro elektros energiją ar kelius statančios bendrovės, o ne pūsti nekilnojamojo turto burbulus, finansuoti spekuliacijas finansinio turto rinkose.

Kol tokios rimtos reformos nebus, keliausim nuo krizės iki krizės, nes dabar su jomis kovojama vis didesnėmis finansializacijos dozėmis.